

Wanda Kocięcka

PROFESOR DR MED. CZESŁAW GERWEL – NA STULECIE URODZIN

PROFESSOR CZESŁAW GERWEL (MD) - 100TH ANNIVERSARY OF BIRTHDAY

Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu

STRESZCZENIE

Prof. dr Czesław Gerwel (1909-1974), lekarz, wybitny parazytolog, twórca parazytologii klinicznej w Polsce, organizator pierwszej w Polsce Kliniki Chorób Pasożytniczych w Poznaniu.

Zainicjował organizowanie w kraju Wojewódzkich Przychodni Specjalistycznych Chorób Pasożytniczych – przez uruchomienie pierwszej w Polsce takiej Przychodni w Poznaniu (1953 r.) Był inicjatorem wyodrębnienia i współtwórcą Oddziału Chorób Pasożytniczych przy Katedrze Biologii i Parazytologii Lekarskiej w Poznaniu (1962 r.) i pierwszej tego typu placówki klinicznej w Polsce. Oddział ten w 1965 r. został przekształcony na samodzielną Klinikę Chorób Pasożytniczych AM w Poznaniu, a Prof. Czesław Gerwel kierował tą kliniką do 1970 r.

W pracy naukowej koncentrował się na problemach diagnostyki i patologii klinicznej i leczenia chorób pasożytniczych przewodu pokarmowego, brał udział w kompleksowych badaniach trichinelozy.

W latach 1941-1944 pracował w Państwowym Zakładzie Higieny w Warszawie, funkcjonującym w tym czasie pod nazwą Das Generalgouverneuruss Staatlichen Institut für Hygiene in Warschau, m.in. w Dziale Tyfusu Plamistego. Zaangażowany w pracy konspiracyjnej AK – pseudonim „Orłoś” należał do grupy osób przemycających szczepionkę przeciwko durowi plamistemu, produkowaną w PZH, m.in. do Getta Warszawskiego i oddziałów partyzanckich.

W latach 1942-1944 odbywał studia medyczne na Tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich, prowadzonych w PZH m.in. z udziałem prof. Feliksa Przesmyckiego.

Słowa kluczowe: historia medycyny, parazytologia kliniczna, Państwowy Zakład Higieny

ABSTRACT

Professor Czesław Gerwel (1909-1974) physician and outstanding parasitologist set the base of clinical parasitology in Poland and organized first in Poland hospital ward for parasitic diseases in Poznań (1962) first affiliated with Chair of Biology and Parasitology at Medical School and later functioning as an independent clinical ward, which he headed until 1970.

He initiated organization of District Parasitological Clinics by setting first such a clinic in Poznań. His scientific work he focused on diagnostic problems as well as clinical pathology and treatment of parasitic diseases of gastrointestinal system. He participated in comprehensive studies of trichinosis.

In 1941-1944 he was working in the National Institute of Hygiene in Warsaw, now National Institute of Public Health – PZH, which at that time operated under name “Das Generalgouverneuruss Staatlichen Institut für Hygiene in Warschau” in the section of typhus. He was involved in underground conspiracy of AK (Home Army) with pseudonym “Orłoś” belonging to the group of people smuggling typhus vaccine produced in the PZH to Warsaw Ghetto and to underground troops.

In 1942-1944 he studied medicine in Polish Underground University of Western Territories functioning in PZH under supervision of Feliks Przesmycki.

Key words: history of medicine, clinical parasitology, National Institute of Hygiene

WSTĘP

Czesław Gerwel urodził się 18 lipca 1909 r. w Baranowiczach, w rodzinie Stanisława i Natalii z Kuszyczych. W Odrodzonej Polsce, po ukończeniu Gimnazjum im. R. Traugutta w Brześciu n. Bugiem, rozpoczął studia

medyczne łączone z biologią ogólną na Uniwersytecie Poznańskim (lata 1929-1931). W 1934 r. podjął pracę w charakterze asystenta – wolontariusza w Zakładzie Anatomii Porównawczej i Biologii UP. Postępująca choroba płuc wymusiła zmianę kierunku studiów – na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym UP. W 1939 r.

uzyskał dyplom magistra filozofii w zakresie biologii ogólnej.

W 1939 roku poślubił Jadwigę Szlosowską. W 1940 r. urodził się syn Michał, a w 1941 r. córka Hanna.

W maju 1940 roku Czesław Gerwel i cała Jego rodzina zostali wywiezieni do Niemiec na przymusowe roboty do Martenshagen pod Stralsundem. Po usilnych staraniach zezwolono im na powrót do okupowanej Polski.

PRACA I NAUKA W PAŃSTWOWYM ZAKŁADZIE HIGIENY

W 1941 roku Czesław Gerwel podjął pracę w Dziale Bakteriologii Ogólnej, a potem w Dziale Tyfusu Plamistego Państwowego Zakładu Higieny (PZH) w Warszawie przy ul. Chocimskiej. Zakładowi nadano nazwę niemiecką „Das Generalgouverneurs Staatlichen Institut für Hygiene in Warschau”. PZH znajdował się w tym czasie w centrum zainteresowania władz okupacyjnych ze względu na produkcję szczepionek przeciw durowi brzuszemu, a później przeciw durowi plamistemu. Jak wiadomo, w czasie II wojny światowej na okupowanych ziemiach polskich wystąpiły duże epidemie duru plamistego wśród ludności cywilnej, które stwarzały zagrożenie dla wojsk okupacyjnych niemieckich i sowieckich. Nowi dyrektorzy niemieccy Instytutu (prof. Richter i prof. Kudicke) wydali zarządzenie, w którym zastrzegli, iż „...szczepionki są oficjalnie przeznaczone dla żołnierzy Wehrmachtu i cywilnej ludności niemieckiej. Przekazywanie szczepionek ludności polskiej jest zabronione pod karą śmierci.”

Z chwilą podjęcia pracy w Instytucie dr Gerwel otrzymał legitymację pracownika tzw. Kartę Pracy – Bescheinigung (Nr 399) wydaną 11 lutego 1941 roku; Kartę Rozpoznawczą (z odciskami palców) – „Kennkarte” (Nr 7284) z adnotacją Magister Biologie Lehrinstitute Assistent (ważną od 29.IX.1942 do 21.IV.1947!). W toku pracy w Dziale Tyfusu Plamistego otrzymał z tytułu pracy „Personalausweis für NichtDeutsche” (Nr 41228) jako Wissenschaftlicher Assistent im Staatlichen Institute für Hygiene in Warschau (ważny od 31.III.1943 do 31.III.1944).

Już w 1941 r. dr Gerwel włączył się w działalność konspiracyjną Armii Krajowej jako członek organizacji „ALFA” Wydziału Marynarki Wojennej Komendy Głównej Armii Krajowej (pseudonim „Orłoś”) i odbył kurs podchorążych. Należał do wąskiej grupy członków Podziemia, która przemyślała szczepionki przeciw durowi plamistemu do najbardziej zagrożonych grup ludności, m.in. do Getta Warszawskiego i oddziałów partyzanckich. W tym czasie dr Gerwel uległ zakażeniu i zachorował na ciężką postać duru plamistego.

Ważnym rozdziałem historii wojennej Czesława Gerwela były studia medyczne na Tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich prowadzone m.in. w PZH w latach 1942-1944. Była to uczelnia, której wykładowcami byli uczeni usunięci ze wszystkich stanowisk kierowniczych PZH, wykonując tylko prace techniczne. Wśród wykładowców należy wymienić doc. Feliksa Przesmyckiego – wybitnego bakteriologa i twórcę tajnego nauczania, dr Marcina Kacprzaka – znakomitego higienistę, doc. Jana Adamskiego, po wojnie profesora Katedry Mikrobiologii Lekarskiej AM w Poznaniu, lek. med. Jana Kostrzewskiego – utalentowanego epidemiologa oraz dr Jerzego Morzyckiego – przyszłego twórcę i pierwszego dyrektora Instytutu Medycyny Morskiej i Tropikalnej w Gdyni.

Przed przyjęciem w szeregi Tajnego Uniwersytetu studentów obowiązywała przysięga ujęta w trzech punktach. Poniżej podane w pełnym brzmieniu:

„Przysięgam:

1. Zachowania bezwzględnej tajemnicy, czasu, miejsca, osób, tytułów, treści wykładów i ćwiczeń nie tylko wobec obcych i nieznanomych, ale tym bardziej wobec wrogów Polski, a nawet przyjaciół nie wtajemniczonych oraz zachować ostrożność w rozmowach zwłaszcza w miejscach publicznych.
2. Posłuszeństwo wobec przepisów i zarządzeń władz akademickich w odniesieniu do życia i pracy w uczelni.
3. Przysięgam wreszcie, że jestem Polakiem, nie należę do żadnej organizacji, jawnej lub poufnej, wrogiej Polsce, nie pracuję na rzecz okupantów, a mam jedynie na celu dobro narodu i Państwa Polskiego. Tak mi dopomóż Bóg i niewinna Jego Męka”.

Ważnym etapem w życiu Czesława Gerwela był udział w Powstaniu Warszawskim, wówczas w stopniu mata podchorążego walczącego w zgrupowaniu „Chrobry II” w oddziale „Kazika”. Brał udział w zdobywaniu PAST-y (Polska Akcyjna Spółka Telefoniczna) i w ataku na Bank Gospodarstwa Krajowego. Rozkazem dowódcy AK Nr 512/BP z dn.2.10.1944 awansował do stopnia podporucznika. Przeżył dramat płonącej Warszawy i po 63 dniach dramat kapitulacji.

W okresie od 13 września 1944 r. do 12 grudnia 1945 r. był w obozie jenieckim w Zeithein w Saksonii. Pełnił tam funkcję zastępcy ordynatora Oddziału Chorób Wewnętrznych Szpitala Jeńców Wojennych przy Stalagu IV B.

Po wyzwoleniu, na podstawie rozkazu władz Wojska Polskiego na Zachodzie, został przeniesiony z obozu do Komendy Ośrodka Wojskowego w Northeim, następnie odkomenderowany do Centrum Wyższych Studiów Polskich w Brukseli, gdzie kontynuował (1945-1946) studia medyczne w Universite Libre de Bruxelles, odbywając również staż na oddziale chorób pasożytniczych szpitala UNRRA w Brukseli.

STAATLICHES INSTITUT
FÜR HYGIENE

Abteilung Personal.

rgb. Nr. 42
(Im Schriftverkehr stets anzugeben)

Warschau, den 6.7.1942
Chocimskastr. 24
Postscheckkonto Nr. 1644
Girokonto: Emissionsbank Warschau

Bescheinigung

Herr Mgr. Gerwel Czesław ist Assistent auf Fleckfieberimpfstoff-Produktionsabteilung. Er hat sich eine Infektion im Laboratorium zugezogen, befindet sich jetzt in Rekonvaleszenz und fährt nach Pilica bei Warka zur Wiederherstellung seiner Dienstfähigkeit.

Renken
/F. Renken/
Personalchef des Instituts

05.09.42

* * *

Po powrocie do kraju, we wrześniu 1946 roku Czesław Gerwel podjął pracę w Zakładzie Anatomii Porównawczej i Biologii Uniwersytetu Poznańskiego. W 1949 r. uzyskał stopień doktora nauk matematyczno-przyrodniczych. Dyplom lekarza medycyny uzyskał w 1950 r. i w tym roku objął stanowisko kierownika Pracowni Zoologii i Parazytologii na Wydziale Farmaceutycznym UP, a w 1951 r., po przyłączeniu tej Pracowni do Zakładu Biologii Ogólnej Wydziału Lekarskiego, został mianowany kierownikiem nowo powstałego Zakładu. W 1957 r. uzyskał stopień docenta w Akademii Medycznej w Poznaniu, a w 1961 tytuł profesora nadzwyczajnego.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA I ORGANIZACYJNA

Początkowo wiodącym tematem naukowym Zakładu Biologii Ogólnej była entomologia. Wynikało to z tradycji wniesionej przez Rudolfa Weigla – twórcy szczepionki przeciw durowi plamistemu w okresie wojny we Lwowie, poprzednika w tym Zakładzie profesora Gerwela. Wiązało się to także z zainteresowaniami profesora Gerwela i pracą w PZH podczas wojny. Dlatego w Zakładzie do 1967 r. stale prowadzono hodowlę wszy (*Pediculus humanus*) naturalnych żywicieli *Rickettsia* sp., głównie dla celów dydaktycznych.

Od połowy lat 50. swoją działalność naukową i organizacyjną skoncentrował na tworzeniu w Polsce nowej gałęzi parazytologii – parazytologii klinicznej. Utworzenie w 1956 r. z inicjatywy Profesora Gerwela Komisji Parazytologii Lekarskiej (w ramach Rady Naukowej przy Ministrze Zdrowia) było przełomem w dziejach rozwoju tej dyscypliny naukowej w Polsce. Profesor był początkowo sekretarzem Komisji, a od 1961 r. jej przewodniczącym.

Z powodu nasilającej się w owym czasie migracji ludności i istnienia możliwości zawlekania do kraju chorób tropikalnych, działaniem podjętym z inicjatywy Profesora Gerwela było utworzenie Zespołu do Spraw Chorób Tropikalnych Rady Naukowej przy Ministrze Zdrowia. Ponadto, od 1967 r. Profesor kierował szkoleniem pracowników Pracowni Parazytologicznych Wojewódzkich Stacji Sanitarno-Epidemiologicznych w kraju w zakresie diagnostyki laboratoryjnej, także inwazji tropikalnych.

Badania pasożytów przewodu pokarmowego stanowiły obszerny program. Masowe badania parazytologiczne prowadzone były przy współpracy stacji sanitarno-epidemiologicznych oraz oddziałów zakaźnych zespołów wielospecjalistycznych.

Było to uzasadnieniem do utworzenia w 1953 r. pierwszej w Polsce Wojewódzkiej Specjalistycznej Poradni Chorób Pasożytniczych w Poznaniu. Prowadził ją prof. dr hab. Zbigniew Pawłowski. Na wzór tej przychodni powstały z biegiem czasu podobne placówki w licznych miastach naszego kraju.

W Klinice rozwija się gastroenterologia kliniczna inwazji pasożytniczych przewodu pokarmowego (z wprowadzeniem do badań współczesnych technik klinicznych tj. wziernikowania jelita grubego i biopsji aspiracyjnej błony śluzowej jelita cienkiego w giardiozie, tasiemczycy, strongyloidozie i włośnicy) prowadzona przez prof. Wandę Kocięcką, przy współpracy z Katedrą Patomorfologii Klinicznej AM w Poznaniu. W zespole internistycznym działają wysokiej klasy specjaliści chorób wewnętrznych – doc.dr med. Leon Chodera, dr med. Kamila Skrzypińska i dr med. Ewa Chwirot.

* * *

Od czasu, gdy w 1960 roku wybuchła w Mosinie pod Poznaniem, nienotowana dotąd w swoim rozmiarze epidemia włośnicy, obejmująca 1120 zachorowań, poznański ośrodek naukowy pod kierunkiem prof. Czesława Gerwela staje się wiodący w kraju i znany w świecie, ze względu na wszechstronne opracowywanie problemów włośnicy. Trichinelozą zajmowała się w owym czasie w kręgu szczególnego zainteresowania International Commission on Trichinellosis i ośrodków badawczych w Stanach Zjednoczonych.

W 1963 r. prof. Gerwel przejmuje główne kierownictwo kompleksowych badań nad włośnicą, a od 1964 r. w ramach współpracy polsko-amerykańskiej, po zatwierdzeniu Grantu Badawczego uzyskanego w Communicable Disease Center U.S (Atlanta, GA USA/o5-326-2) Profesor reprezentował stronę polską.

Był odpowiedzialny za realizowanie programu badań w zespołach wielospecjalistycznych na terenie naszego kraju. Program obejmował opracowanie epidemiologii i rezerwuarów zwierzęcych *Trichinella*, dróg transmisji, patogenety i patologii klinicznej oraz oceny obrazu i przebiegu włośnicy, zjawisk immunologicznych, diagnostyki współczesnej i metod leczenia.

Można powiedzieć, że włośnica i badania nad nią prowadzone nabyły nowego znaczenia w dziejach parazytologii lekarskiej. Prace wielospecjalistycznych zespołów badawczych znalazły uznanie w skali międzynarodowej i cytowane są do dzisiaj w piśmiennictwie światowym. Wyrazem uznania jest także fakt, że Sekretariat Generalny International Commission on Trichinellosis (ICT) do 2000 r. znajdował się w Polsce, prowadzony między innymi przez uczniów Profesora Gerwela – prof.dr hab. Zbigniewa Pawłowskiego (1972-1976) i prof.dr hab. Wandę Kocięcką (1988-2000).

Od 1964 roku do 1974 roku ukazało się 109 prac naukowych (w języku polskim i angielskim) z zakresu epidemiologii i biologii włośnia krętego, immunologii oraz aspektów klinicznych i biochemicznych. Prace realizowane były głównie przez placówki badawcze w Poznaniu, Warszawie i we Wrocławiu. Zgromadzone materiały badawczo-naukowe i ciągłość obserwacji w następnych latach stały się podstawą wielu rozpraw doktorskich i habilitacyjnych na temat włośnicy.

W 1974 roku (26 sierpnia) Amerykańskie Towarzystwo Epidemiologii Weterynaryjnej (The American Veterinary Epidemiology Society) wyróżniło Profesora Czesława Gerwela nadaniem Dyplomu Honorowego

(Honorary Diploma) za zasługi badawcze w zakresie prowadzonego tematu w ochronie zdrowia.

PEŁNIONE FUNKCJE I WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA

Od 1953 r. Profesor Gerwel był członkiem Komitetu Parazytologii Polskiej Akademii Nauk i członkiem Rady Naukowej Zakładu Parazytologii PAN. W latach 1956-1958 pełnił funkcję prezesa Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Parazytologicznego i był również członkiem zwyczajnym i tytularnym Association International de Hidatologia. W latach 60. działał przez okres 2 kadencji (10 lat) jako ekspert Światowej Organizacji Zdrowia w zakresie parazytologii. W tym czasie współpracował z Komitetem Redakcyjnym Acta Parasitologica Polonica (wydawnictwo PAN) oraz z Komitetem Redakcyjnym Wiadomości Parazytologicznych.

Uczestniczył w licznych konferencjach i zjazdach krajowych i międzynarodowych, m.in. w 1956 r. jako delegat PAN w Światowym Kongresie Hidatologicznym w Atenach, a w 1957 r. - w Międzynarodowym Kongresie Parazytologicznym w Pradze, na zaproszenie Czechosłowackiej Akademii Nauk; w 1958 r. – w Międzynarodowym Kongresie Parazytologicznym w Budapeszcie, na zaproszenie Węgierskiej Akademii Nauk. W 1959 r. jako delegat MZiOS przebywał w Chińskiej Republice Ludowej wizytując tam ośrodki parazytologiczne w Pekinie i kilku innych miastach (Szanghaj, Hong-Chow, Kanton, Wu-Han). W 1961 r. uczestniczył jako gość Akademii Nauk NRD w Międzynarodowym Kongresie Parazytologicznym w Berlinie, a potem był delegowany przez MZiOS na Konferencję ŚOZ w Taszkencie, poświęconą chorobom pasożytniczym i tropikalnym; w 1964 r. wziął udział w Światowym Kongresie Parazytologicznym w Rzymie, a w 1965 na zaproszenie Akademii Nauk NRF przebywał z wizytą w Instytucie Medycyny Morskiej i Tropikalnej w Hamburgu, jednocześnie zapoznając się z pracą placówek w Bonn, Wurzburgu, Heidelbergu i Monachium.

Profesor Czesław Gerwel, wybitny polski parazytolog, był twórcą parazytologii klinicznej w Polsce. W charakterystyce sylwetki Profesora należy zaznaczyć, że miał ustalone poglądy i własną postawę wobec otaczającej Go rzeczywistości, wypływające z doświadczeń osobistych i dziejów naszego kraju. Był patriotą, chociaż nie manifestował swoich uczuć. Nigdy nie wstąpił do PZPR. Dla studentów był wymagającym i surowym nauczycielem, lecz wśród nich popierał wyróżniających się inteligencją i zapalem do nauki. Dbał o jasne, klarowne formułowanie myśli, poprawną polszczyznę i piękny styl wypowiedzi.

Nie wspominał nigdy o odznaczeniach, chociaż uhonorowany był Krzyżem Partyzanckim, Krzyżem Armii Krajowej, Odznaką Grunwaldzką i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1972).

Przez wiele lat utrzymywał bliski kontakt ze swoimi braćmi Tadeuszem i Wacławem, z którymi łączyły Go nie tylko wspólne zainteresowania medyczne, lecz i przeżycia wojenne. Obaj bracia (lek.med. Tadeusz Gerwel ps. "Orda" i lek.med. Wacław Gerwel ps. „Topór”) działali w AK, a potem podczas Powstania Warszawskiego pełnili służbę medyczną w szpitalach powstańczych.

W 1974 roku Profesor Czesław Gerwel ożenił się z mgr Marią Wiśniewską. Otaczała Go troskliwą opieką do ostatnich chwil życia. Profesor zmarł 12 września 1974 roku po długiej i ciężkiej chorobie. Grób Profesora znajduje się na Cmentarzu Miłostowo w Poznaniu.

Prof.dr hab.med. Wanda Kocięcka
Emerytowany Profesor
Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu

Otrzymano: 2.03.2010 r.

Zaakceptowano do druku: 21.04.2010 r.

Adres do korespondencji:

Prof.dr hab. Wanda Kocięcka
Oś. Wichrowe Wzgórze 32 B m.16
61-698 Poznań